

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3

І. В. Гукалова¹, д. геогр. н., ст. н. с.

Н. В. Омельченко², асистент

¹ відділ природокористування та збалансованого розвитку, Інститут географії НАН України, 01030, м. Київ, вул. Володимирська 44, к.102, gukalova@online.ua

² кафедра соціально-економічної географії, факультет біології, географії і екології, Херсонський державний університет, 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27, natali_omelchenko@i.ua

КАТЕГОРІЯ «УРБАНІЗАЦІЯ» У ПОНЯТІЙНІЙ ПЛОЩИНІ СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА ІНШИХ НАУК

У статті розглянуто підходи до змістовного тлумачення категорії «урбанізація» в межах різних наук. Виділено ті предметні аспекти, які найбільш важливі для розкриття урбанізації в рамках соціальної географії, проаналізовано визначення різних авторів. Запропоновано авторське визначення урбанізації, яке спирається на синтез виділених на основі багатьох підходів ознак цього складного і динамічного процесу.

Ключові слова: урбанізація, соціальна географія, георбаністичний процес, місто.

ВСТУП

На сучасному етапі урбанізація є невід’ємним атрибутом повноцінного розвитку людини і невідворотним процесом розвитку суспільства. Цей процес змінює життя, людей і навколишнє середовище, сприяє досягненню високого рівня життя, концентрації інтелектуальної й культурної діяльності у містах. При цьому в Україні рівень урбанізації фактично пропорційний мобілізованим із сільської місцевості ресурсам при тому, що село і далі продовжує годувати міста. Визначення урбанізації дуже різні [1,3,7,10,16 та ін.], а складність і неоднозначність самого процесу змушує дослідників повертатися до розкриття його змісту знову і знову.

Метою статті є аналіз різних дефініцій категорії «урбанізація» з виявленням основних ознак і рис цього процесу, важливих для його розкриття в рамках соціальної географії, з позицій людини, умов та якості її життя. Основними завданнями є порівняння визначень урбанізації, даних в різний час представниками різних галузей знань, їх систематизація, визначення основних ознак урбанізаційного процесу як носія суспільних змін, формулювання авторського визначення категорії. Об’єкт дослідження – урбанізація як багатогранний процес і категорія соціальної географії, предмет – обґрунтування понятійної сутності урбанізації з урахуванням попереднього досвіду і новітніх тенденцій розвитку суспільства і становлення соціальної географії.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що категорію урбанізації, як і динаміку і наслідки цього процесу, досліджувала ціла когорта вітчизняних та закордонних географів, зокрема І. Майергойз, Г. Лаппо, Ю. Півоваров, Ю. Пітюренко, Є. Перцик, Б. Родоман, К. Немець, О. Топчієв, Б. Хорєв, А. Степаненко, С. Мохначук та інші. Категорія здавна аналізувалася і представниками інших галузей знань, де, окрім розселенських і просторово-морфологічних, акцентувалося і на інших сторонах процесу поширення міст і міського способу життя. Зважаючи на те, що етап становлення пострадянської соціальної географії триває, а ця наука орієнтується на тісну співпрацю з іншими (негеографічними) галузями знань, виникає потреба в більш прискіпливому погляді на ті риси урбанізації, які мають бути закладні як суттєві у зміст даної категорії при її опрацюванні з позицій зрушень способу, умов та якості життя населення у сучасному світі.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною підставою систематизації визначень і понятійних уточнень є фундаментальні положення теорії суспільної географії, концепція людського розвитку і класичні міждисциплінарні методи (системного аналізу і синтезу, контент-аналізу та ін.). Матеріали дослідження – підібрані за тематикою літературні джерела.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Існуюча на сьогодні тенденція до інтеграції різних наукових думок і підходів стає все більш важливою рисою соціально-географічних досліджень, що орієнтуються на застосування світоглядних, теоретичних постулатів суміжних наук – соціології, філософії, психології, економіки. Разом з цим, така міждисциплінарна взаємодія вимагає поглибленого аналізу особливостей тлумачення окремих термінів і категорій в межах різних наук, уточнення їх змісту у понятійному полі соціальної географії. А у цій науці однією з базових є категорія «урбанізація».

Урбанізація важлива не тільки через те, що у містах мешкає більша половина жителів планети Земля. Урбанізація являє собою такий спосіб людської організації у просторі і часі, при якому конфлікти і протиріччя, що викликані ускладненням життя, не будучи гармонізованими, перетворюються на процеси прогресивної соціальної трансформації або деградації [7].

Радянська соціальна географія (а за радянських часів вона не виділялась в окремий напрям знань) приділяла дуже мало уваги осмисленню міста та урбанізації в соціальному контексті, більше того – поясненню міської специфіки проживання людей, її специфічних рис. Спроби долучити до традиційних розселенських аспектів дослідження урбанізації в географії розширений соціальний зміст і у пострадянський період є дуже фрагментарними. Тому вивчення аспектів змістовного «розвитку» категорії урбанізації здається нам дуже актуальним.

Вкрай важливо, що проблеми і сутність урбанізації розглядаються представниками різних галузей знань. В основному, даний процес відзначається як позитивна тенденція розвитку світу, як об'єктивний рух суспільства вперед, пов'язаний із забезпеченням соціально-економічних умов для більш зручного, комфортного, здорового життя, найповнішого розвитку і реалізації творчих здібностей людей. Водночас, урбанізація супроводжується не тільки позитивними змінами в житті людей, але й негативними наслідками, зокрема забрудненням навколишнього середовища, перевантаженням і перенаселенням території, розповсюдженням багатьох хвороб, загостренням соціальних конфліктів, поширенням суспільно небезпечних явищ тощо.

Тим не менш, підходи до сутнісного визначення урбанізації є різними. Відбувається це не тільки через існування різних предметних полів наук, підходи до змісту категорії змінюються відповідно до регіональних контекстів урбанізації в рамках тих чи інших соціально-політичних систем і традицій тих чи інших шкіл урбаністики. Наприклад, термін «урбанізація» став поширюватися і осмислюватися на просторі СРСР лише після перекладу на російську мову Доповіді Економічної і соціальної Ради ООН про світову соціальну ситуацію у 1957 р. [22], майже на століття пізніше, ніж у країнах Заходу, які мали відомих представників і урбаністичні школи ще у XIX ст. Але і до того мова йшла про розселення людей, міста як центри економіки і суспільного прогресу.

Наразі урбанізація – це глобальний процес. У доповідях і резолюціях ООН останніх років відзначається ціла низка проблем, які супроводжують її у світі, пов'язаних із електро- і водопостачанням, санітарією, послугами у сфері освіти і охорони здоров'я. За прогнозами ООН, до 2050 р. приблизно 6,25 млрд. осіб буде жити у містах, але більше половини з них будуть мешканцями нетрів, без доступу до базових послуг. У документах відзначається, що урбанізація забезпечує економічне зростання і розвиток, у тому числі різке зниження рівня бідності; підйом національної економіки; значне поліпшення зв'язків між населеними пунктами, що веде до підвищення продуктивності та створення нових можливостей; злиття великих і малих міст в нові регіональні просторові конфігурації, створює сприятливі умови для прискорення економічного та демографічного зростання та підвищення взаємозалежності між сільськими і міськими районами, дозволяє зменшити вразливість сільських громад і поліпшити перспективи справедливого розвитку. Разом з тим, урбанізація не дозволяє вирішити багато виникаючих проблем, таких як розростання міст, перевантаженість, забруднення, викиди парникових газів, виникнення міської злиденності, сегрегація і збільшення нерівності тощо [19].

Як бачимо, як переваги, так і проблеми урбанізації носять в основному *соціально-альний* характер. Якщо дивитися далі, то у регіональному розрізі особливістю урбанізації XX ст. багатьох країн Європи, і України зокрема, став випереджаючий розвиток столиці і найбільших міст і агломерацій, які більшою чи меншою мірою стали контрастувати з рештою територій за багатьма соціально-

економічними показниками. Водночас і соціально-економічний, культурний, політичний вплив великих міст на країни і окремі регіони став настільки значним, що ключ до особливостей територіальної організації країн очевидно слід шукати саме у внутрішній специфіці розвитку міст і урбанізації, її рушійних силах, її причинах і наслідках. Великий «соціальний» пласт досліджень розвитку міст, особливо у прив'язці до специфіки окремих територій, при цьому не повинен випадати з розгляду.

З точки зору соціальної географії завжди були актуальні два потужних напрями дослідження урбанізації:

- обґрунтування сутності процесу, його загальних просторових закономірностей, факторів, механізмів та особливостей їх прояву з огляду на людину;
- вивчення конкретних результатів процесу, у т.ч. міської системи розселення, місцевої специфіки прояву урбанізаційних тенденцій у тих або інших країнах та регіонах.

Ні в якому разі не слід обмежуватися визнанням урбанізації як конкретного стану речей чи фіксованого рівня частки міського населення. Це, передусім, *процес*, в ході якого відбуваються багаторівневі, багатоаспектні зміни соціально-економічного, культурного, і, навіть, політичного плану. Згадаємо події останніх років в Україні – всі «майдани», які стали уособленням громадського протестного руху, що призвів до політичних змін у країні, відбувалися саме в центрі найбільших українських міст. Отже, урбанізація країни і окремих її регіонів характеризується не тільки і не стільки зростанням розмірів і людності міст, збільшенням числа проживаючого в них населення, але й, насамперед, формуванням і широким поширенням міського способу життя, міської культури, а разом з ними і відповідного мислення і суспільної відповідальності [2, 3, 6].

Соціально-географічний контекст розгляду урбанізації орієнтує дослідника на осмислення цієї категорії з позицій людини – умов та якості її життя (праці, побуту, відпочинку, розвитку особи і відтворення життя), пояснення феномена міста і міського способу життя в їх відмінах від сільських поселень і руральної життєдіяльності тощо.

Головні зрушення у науковому мисленні вказують на майже однозначне сприйняття власне міста як соціокультурного явища урбанізації. Адже місто і урбанізація історично розвиваються пліч о пліч і особливості виникнення і розвитку міст пояснюють якісні риси самої урбанізації. Антропокультурний підхід [18], який поступово витісняє так званий «формаційний» дозволяє краще зрозуміти причини незавершеності радянської урбанізації, її справжній рівень, характерні риси спеціалізації міст, які в Україні навіть з людністю у 100 тис. жителів можуть мати «монопрофільну спеціалізацію» (наприклад, Алчевськ – місто металургів), що є ознакою наявності серйозних соціально-економічних ризиків в їх розвитку.

Аналіз літератури дозволив дійти висновку, що розвиток урбаністики, як потужного міждисциплінарного напрямку, протягом його «класичного» періоду (XX ст.) мав зовсім різні акценти (і відповідно різну періодизацію) у зарубіжній урбаністиці і у радянській науці. Радянська наука мала величезні надбання у вивченні розселенських, містобудівних, функціональних, економічних, політичних аспектів урбанізації (в дусі часу – «соціалістичної»), осмислення її екологічних наслідків (ці дослідження стосувалися і проблем розвитку міст у капіталістичних країнах). В країнах Заходу переважав соціально-проблемний напрям осмислення урбанізаційного розвитку, аналіз соціальних проблем розвитку окремих міст, зумовлений, насамперед, тим, що ще з кінця XIX ст. активно стали розвиватися методи соціологічного обстеження, за допомогою яких можна було отримати потрібну інформацію щодо рівня, якості життя населення, соціальних умов його життєдіяльності.

Перші ґрунтовні роботи у СРСР, які звертали увагу на соціальні аспекти урбанізації з'явилися на етапі становлення радянської соціології міста у 1960-70-ті рр. Але і до того вчені визначали, що досліджень тільки в рамках соціології недостатньо, необхідно підходити до урбанізації як до закономірного історичного процесу. «Зрозуміти, що являє собою урбанізація – означає відповісти на наступні питання: чому в процесі свого розвитку суспільство породжує таку особливу форму як місто, чому значимість міста і пов'язаних з ним форм життєдіяльності, культури постійно зростає, чому суспільство має тенденцію перетворення на міське, урбаністичне суспільство» [3]. Ці слова належать відомим радянським соціологам, які у 1969 р., з виходом у світ статті у журналі «Вопросы философии» зламали тодішнє «радянське» ставлення до урбанізації як «буржуазного явища», якого не може бути в інших соціальних умовах. Виступи групи радянських соціологів-урбаністів на VII Всесвітньому соціологічному конгресі у Варні (Болгарія) у 1970 р. підтвердили цей успіх. Саме тоді і там була створена ініціативна група під керівництвом М. Кастельса, Р. Пала, Е. Претесея і Е. Мінджоне, яка пізніше трансформувалась у дослідницький комітет «Соціологія міського і регіонального розвитку» Міжнародної соціологічної асоціації [12].

На рис. 1 наведено приклади визначень урбанізації, наданих задовго до кінця XX ст. вченими різних галузей знань. Всі ці визначення зберігають своє значення і сьогодні.

Традиційно, філософський підхід до дефініції є найширшим, він охоплює і пояснює масу сутнісних моментів щодо виникнення і еволюції міських поселень і міської життєдіяльності населення. Соціологи фокусують увагу на становленні особливого типу соціальної організації – міської, економісти зосереджуються на підставах інтенсивного розвитку міської економіки і формування її структури, демографи наполегливо шукають закономірності відтворення міського населення в термінах його структури (статеві-вікової, шлюбної, соціально-професійної, поліетнічної тощо).

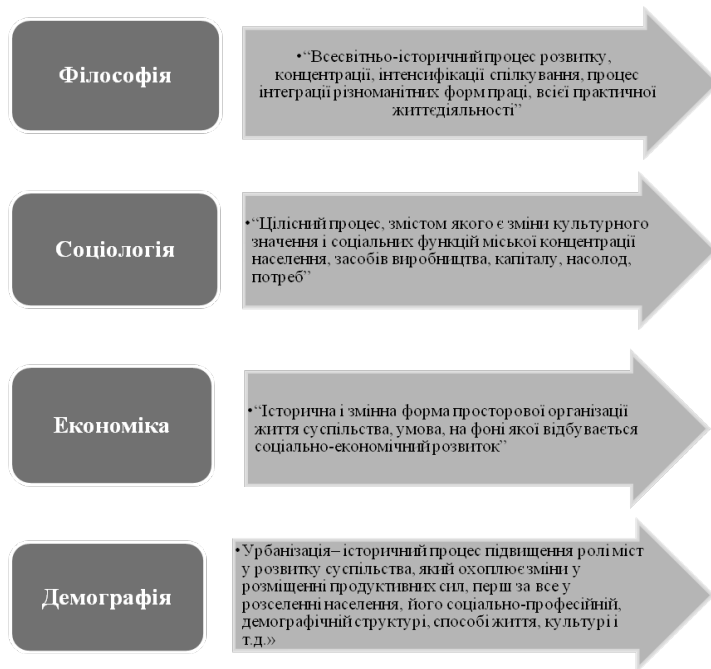

Рис. 1. Зміст поняття «урбанізація» з позицій різних наук
(Складено за матеріалами [3,5,9,10])

В свою чергу, географи завжди виявляли чи не найбільший інтерес до проблем збалансованого розвитку міст і урбанізації – що правда в основному за напрямками оцінки територіальної диференціації частки міського населення і особливостей міського розселення, чи вражаючої динаміки процесу і факторів, які його зумовлюють, а також – екологічних проблем, які йдуть поруч з цим [17]. Але визначення географів також не є тотожними.

Прикладом традиційного «розселенського» формулювання є, наприклад, визначення Я. Г. Машбіца, який вважає, що процес урбанізації включає «зростання чисельності, питомої ваги і значення міського населення, розвиток міст різних типів і розмірів, формування систем і районних підсистем міських центрів» [8]. За І. М. Маєргойзом і Г. М. Лаппо урбанізація – це «процес формування специфічного урбанізованого середовища для життя населення, функціонування промислового виробництва і багатьох видів людської діяльності, умова розвитку великих міст і міських агломерацій – носіїв основних властивостей урбанізації» [14].

На думку Перцика Є. Н., «урбанізація являє собою багатогранний глобальний процес, що охопив весь світ, пов'язаний з посиленням у часи науково-технічної революції розвитком і концентрацією виробничих сил і форм соціального спілкування, підвищенням ролі міст та розповсюдженням міського стилю життя на всю мережу населених пунктів» [16].

Ковальов С. О. і Ковальська Н. Я. термін «урбанізація» трактують, як «... сукупність складних різноманітних процесів, пов'язаних із зростанням і розвитком міст. Ним позначають різні явища, які відносяться безпосередньо до процесів виникнення і формування самих міст і процесів, супроводжуваних виникнення міст чи побічно пов'язаних з ними, це сукупність процесів які можуть не співпадати в часі і просторі. Вони охоплюють усі сфери життя і діяльності суспільства, а не тільки одне так зване урбанізоване середовище» [11].

Урбанізація за А. В. Барановим: «... історичний процес виникнення, зростання людності і числа міст, концентрація в них економічного потенціалу. Супроводжується підвищенням ролі міст в житті суспільства, розповсюдженням системи міського розселення» [4, с. 150].

Олійник Я. Б. і Степаненко А. В. поняття урбанізації розкривають як: «... процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства. Як соціально-економічний процес, урбанізація проявляється у зростанні міських поселень, концентрації населення в них, особливо у великих містах, у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень. Характеризуючи зростання міст і підвищення їх ролі в житті країни, а також концентрацію та диференціацію міських видів діяльності, формування нових форм і просторових структур розселення, поширення міського способу життя, урбанізація виступає багатограним процесом, важливою стороною суспільного процесу. Вона пов'язана насамперед із міським поселеннями, незважаючи на те, що середовищем її поширення є суспільство в цілому а не тільки місто. У поняття «урбанізація» включають не лише бурхливий розвиток і зростання міст, а також їх роль у всіх сферах життя, якісні зміни суспільства – перетворення його переважно в міське за характером життя, розвитком культури» [15].

Сімагін Ю. О. вважає, що урбанізація – «це процес зростання чисельності міських поселень, у тому числі й крупних розмірів, концентрація населення у великих міських утвореннях, збільшення чисельності і частки міського населення» [20]. Географічно цей процес зумовлює просторову концентрацію людської діяльності у порівняно небагатьох центрах та ареалах, які відрізняються від масиву сільських поселень вищим рівнем соціально-економічного розвитку.

За О. Г. Топчієвим, «урбанізація – це процес, який зумовлює розвиток міст у часі. Еволюціонують соціально-економічні функції міст, змінюються суспільні проблеми до якості міського середовища, з'являються нові вимоги і засади просторового впорядкування міст [21, с.265]. Автор каже про можливість дослідження *геоурбаністичного процесу* як такого, як окрему проблему чи тему.

За Ю. Л. Півоваровим, урбанізація – це історичний процес зростання ролі міст, міського способу життя і міської культури у розвитку суспільства, пов'язаний із просторовою концепцією діяльності у порівняно нечисленних центрах і ареалах переважно соціально-економічного розвитку [18, с. 16].

Е. Б. Алаєв у словнику «Соціально-економічна географія» дає наступне визначення: «Урбанізація – соціально-економічний процес, виражений у зростанні міських поселень, концентруванні населення в них і, особливо, у великих містах, в поширенні міського способу життя на всю сітку поселень, який є відображенням глибоко структурних зрушень в економіці і соціальному житті, які відбуваються у сучасний період» [1, с.205].

О. С. Пчелинцев визначив урбанізацію як процес, який розгортається в самому суспільстві і пов'язаний зі зміною структури діяльності, способів спілкування, норм і системи цінностей [8].

Навіть порівнюючи останні три визначення, видно, що у першому (Ю. Л. Півоваров) увага акцентується на історичному характері урбанізації та причинно-наслідкових зв'язках цього процесу із просторовою організацією життєдіяльності суспільства загалом. У другому (Е. Б. Алаєв) – на структурних змінах у суспільстві внаслідок урбанізації сьогодні. Третє визначення (О. С. Пчелинцев) акцентує більше на зміні самої людини у місті, трансформації її системи цінностей, норм поведінки, інтелекту, а відповідно і зміні потреб, а також збільшення вимог до умов та рівня життя тощо.

Останнє є дуже важливим – процес урбанізації безпосередньо впливає на людину, але цей вплив взаємний: людина зі своїм прагненням до комфортних умов, спрощення і диференціації характеру праці, економією часу сама є творцем урбанізації.

Людина з її суспільними функціями (спосіб життя, характер і інтенсивність діяльності, довілля, рухливість, орієнтація) змінюється в міру підвищення рівня розвитку продуктивних сил і в результаті науково-технічного прогресу. Умови формування конкретно міського мешканця складаються по-різному, в залежності від соціально-економічних особливостей урбанізації, у різних типах поселень, при різному стані природного середовища. Характер діяльності, нові особливості використання вільного часу, підвищення рухливості, зростаюче тяжіння до великих центрів, що володіють солідним соціально-інформаційним потенціалом, розвиток непрофесійних контактів та багато іншого – все це впливає на формування систем розселення у вигляді міських агломерацій, планувальну організацію населених місць, а також є фактором формування людини міста [13].

Таким чином, чітко простежується те, що підходи до визначення урбанізації значно еволюціонували. Якщо за часів радянського союзу дане поняття носило зміст стрімкого зростання міст та чисельності міських жителів, за звичай за рахунок індустріалізації, то зараз науковці все більше спрямовують свої погляди на соціальний аспект урбанізації, що починає знаходити відображення у нових дефініціях.

На даний час, більшість географів, незважаючи на природне переважання досліджень просторово-розселенського плану, що пов'язані із акцентом уваги на територіальних особливостях зростання міст, функціональній типізації

поселень і формуванні агломерацій, визнають всі широкі трактування урбанізації, яка, внаслідок глибоких соціальних і просторових перетворень, несе з собою якісні зміни життя населення, його розмаїття, облаштованість, розвиток культури і суспільства, прогрес. Поступово розвиваються нові погляди на урбанізацію як на процес, дуже перебірливий до території свого прояву.

Вивчення урбанізації в якості соціально-географічного процесу означає розуміння динаміки змін у розвитку міських і сільських форм розселення, самого населення у його адаптації до прогресивної еволюції світової цивілізації та ускладнення господарського освоєння території, диверсифікації зайнятості населення, підвищення вимог до комфортного життя, його модернізації тощо.

Підсумовуючи зазначене, і уточнюючи попередні значення, пропонуємо авторське робоче визначення урбанізації: *урбанізація – це всебічний процес підвищення значимості міст у житті суспільства, результатом якого є відносне збільшення міського населення і формування ієрархічної системи міських поселень як центрів поширення міських способу, умов життя населення і міської культури у конкретних суспільно-географічних умовах.* При цьому міська культура – це дуже значимий компонент урбанізації, саме вона має свою специфіку на рівні типів країн, окремих країн та їх частин. Вона охоплює багато аспектів – від технологічних та економічних особливостей способу виробництва і способу життя до особливостей міського «ландшафту».

На сьогодні найчастіше урбанізація кількісно визначається за часткою міського населення. Ясно, що така формальна оцінка урбанізації є недостатньою для характеристики глибини та якості урбанізації. Виникає потреба у побудові такої методики її оцінки, яка б враховувала набагато більше акцентів у формах і змісті цього процесу.

Це тим більш актуально тому, що фаза істотної динаміки показників урбанізації в Україні змінюється фазою стабілізації її офіційного рівня. Водночас зміни у структурі розселення міського населення, які викликані масовими міграціями населення до великих міст, інфраструктурні і соціальні проблеми їх розвитку, стан середовища буття людей (фактично – розвиток урбанізації «вглиб соціуму і простору» – ці та інші проблеми чекають на своїх дослідників, у т.ч. і на рівні окремих регіонів України.

ВИСНОВКИ

Зміст категорії «урбанізація» зазнав значних змін з часів початку її інтенсивного опрацювання. Історична потреба відійти від політико-ідеологічного та індустріального розуміння урбанізації і перейти у площину соціально-географічного аналізу проблем і наслідків, породжених нею, висуває завдання уточнення сутності даної категорії у пострадянські часи розвитку України та її регіонів і з позицій розвитку соціуму. Це тим більш актуально, оскільки предметна область соціальної географії (як і її структура) знаходяться у стадії формування і вчені поступово відходять від стереотипів старого радянського

мислення і по-новому дивляться на урбаністичні перспективи своїх країн на початку ХХІ ст.

У наведеному авторами визначенні урбанізації у синтезованому вигляді враховані найбільш вагомі її ознаки як соціально-географічного процесу (територіальні, подійно-часові, структурні), що дає підстави формувати відповідні методичні засади подальшого її дослідження із залученням кількісних методів, а за їх відсутності – і якісних (соціологічні опитування, експертна оцінка тощо). Об'єднання декількох підходів в одному визначенні пояснюється сучасними тенденціями розвитку урбанізації, її глобальним характером, зміною наукових поглядів та необхідністю розширення сутності і рівнів охоплення цим процесом сторін життя з метою підвищення рівня достовірності аналізу урбанізації та її наслідків, виходячи з сучасних українських реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алаев Э. Б.* Социально-экономическая география [Текст]: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. *Ахиезер А. С.* Город – фокус урбанизационного процесса [Текст] / А. С. Ахиезер // Город как социокультурное явление исторического процесса – М., 1995. – С. 21-28.
3. *Ахиезер А. С.* Урбанизация, общество и научно-техническая революция [Текст] / А. С. Ахиезер, Л. Б. Коган, О. Н. Яницкий // Вопросы философии. 1969. – №2. – С. 44.
4. *Баранов А. В.* Социально-демографическое развитие крупного города [Текст] / А. В. Баранов – М. : Финансы и статистика, 1981. – 191 с.
5. *Борщевский М. В.* Город. Методологические проблемы комплексного социального и экономического планирования [Текст] / М. В. Борщевский, С. В. Успенский, О. И. Шкаратан. – М. : Наука, 1975. – 204 с.
6. *Глазычев В. Л.* От сельской культуры к урбанизации [Текст] / В. Л. Глазычев // Культура в советском обществе. – М., 1988. – С.42-51.
7. *Горнова Г. В.* Урбанистический дискурс западной философии ХХ века [Текст] / Г. В. Горнова // Вестник ЧелГУ. – 2010. – №16. – С.180-187.
8. *Гукалова І. В.* Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація [Текст] / І. В. Гукалова. – К. : Ін-т географії Національної академії наук України, 2009. – 346 с.
9. Демографический энциклопедический словарь [Текст] / Гл.ред. Д.И. Валентей. – М. : «Советская энциклопедия», 1985. – С.495.
10. *Долгий В. М.* Урбанизация как социокультурный процесс [Текст] / В. М. Долгий, Ю. А. Левада, А. Г. Левинсон // Урбанизация мира. Вопросы географии. – М. : Мысль, 1974. – Сб. № 96. – С. 19–31.
11. *Ковалев С. А.* География населения СССР [Текст] : Учебное пособие для университетов / С. А. Ковалев, Н. Я. Ковальская – М., 1980. – 285 с.
12. Коган Леонид Борисович (12.12.1931—26.09.2014) [Електронний ресурс]. Інститут соціології РАН. Блог О. Яницького. Режим доступу: http://www.isras.ru/blog_yan_67.html
13. *Маергойз И. М.* Географическое учение о городах [Текст] / И. М. Маергойз. – М. : Наука, 1987. – 118 с.
14. *Майергойз И.М.* География и урбанизация [Текст] / И.М. Майергойз, Г.М. Лаппо // Вопросы географии. Урбанизация мира. – М., 1974. – Сб.96. – С. 5.
15. *Олійник Я. Б.* Вступ до соціальної географії [Текст] : Навч. посіб./ Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко – К., 2000. – 204 с.
16. *Перцик Е. Н.* Геоурбанистика [Текст] : учебник для студ. высш.учеб.заведений / Е. Н. Перцик. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 432 с.
17. *Перцик Е. Н.* Города мира: география мировой урбанизации [Текст] : Учебн. пособие для геогр. специальностей вузов./ Е. Н. Перцик. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 384 с.
18. *Пивоваров Ю. Л.* Основы геоурбанистики [Текст] :Учеб. пособие для студентов / Ю. Л. Пивоваров. – М. : Владос, 1999. – 232 с.
19. Прогресс, достигнутый к настоящему времени в осуществлении решений второй Конференции Организации Объединенных Наций по населенным пунктам (Хабитат-II) и в выявлении новых и возникающих проблем в области устойчивого развития городов [Електронний ресурс]. Доклад Генерального секретаря Конференции. 24.07.2014. A/CONF.226/PC.1/5. Режим доступу: <http://unhabitat.org/>

20. Симагин Ю. А. Территориальная организация населения [Текст] : Учебное пособие для вузов. – 2-е изд., испр. и доп. / под общ. ред. В. Г. Глушковой. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2005. – 244 с.
21. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики [Текст] / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
22. UN Report on the World Social Situation: including study of urbanization in under-developed areas [Text]. – New York, 1957. – 198 p.

REFERENCES

1. Alaev, E. B. (1983), *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: Ponyatiyno-terminologicheskii slovar* [Socio-economic geography: conceptual and terminological dictionary], Moscow: Mysl, 350 p.
2. Akhiezer, A. S. (1995), «**Gorod – fokus urbanizatsionnogo protsesssa**» [«**City is the focus of urbanization processes**»], *Gorod kak sotsiokulturnoe yavlenie istoricheskogo protsesssa* [The city as a sociocultural phenomenon of the historical process], Moscow: RAN, pp. 21 – 28.
3. Akhiezer, A. S., Kogan, L. B., Yanitskiy, O. N. (1969), *Urbanizatsiya, obshchestvo i nauchno-tekhnicheskaya revolyutsiya* [Urbanization, society and the scientific and technological revolution], *Problems of Philosophy*, No. 2, p.44.
4. Baranov, A. V. (1981), *Sotsialno-demograficheskoe razvitiye krupnogo goroda* [Socio-demographic development of a large city], Moscow: Finansy i statistika, 191 p.
5. Borshchevskiy, M. V., Uspenskiy, S. V., Shkaratan, O. I. (1975), *Gorod. Metodologicheskie problemy kompleksnogo sotsialnogo i ekonomicheskogo planirovaniya* [City. Methodological problems of complex social and economic planning], Moscow: Nauka, 204 p.
6. Glazychev, V. L. (1988), «**Ot selskoy kultury k urbanizatsii**» [«**From rural culture to urban**»] *Kultura v sovetskom obshchestve* [Culture in Soviet society], Moscow, pp.42 – 51.
7. Gornova, G. V. (2010), *Urbanisticheskii diskurs zapadnoy filosofii XX veka* [Urban discourse of Western philosophy of the twentieth century] *Bulletin of the Chelyabinsk State University*, No. 16, pp.180 – 187.
8. Gukalova, I. V. (2009), *Yakist' zhyt'ya naselennykh Ukrainy: suspil'no-geografichna kontseptualizatsiya* [Quality of life in Ukraine: social and geographical conceptualization: Monograph], Kyiv: Institute of geography NAS of Ukraine, 346 p.
9. *Demograficheskii entsiklopedicheskii slovar* (1985), [Demographic Encyclopedic Dictionary], Gl.red. D.I. Valentei Moscow: «Soviet Encyclopedia», p.495.
10. Dolgiy, V. M., Levada, Yu. A., Levinson, A. G. (1974), «Urbanizatsiya kak sotsiokulturnyy protsess» [«Urbanization as a socio-cultural process»], *Voprosy geografii. Sb.96. Urbanizatsiya mira*. [Questions of geography. Collection 96. Urbanization of the world], Moscow, pp.19-31.
11. Kovalev, S. A., Kovalskaya, N. Ya. (1980), *Geografiya naseleniya SSSR: Uchebnoe posobie dlya universitetov* [Geography of the population of the USSR: Textbook for universities], Moscow, 285 p.
12. Kogan Leonid Borisovich (12.12.1931 – 26.09.2014). Institut sotsiologii RAN. Blog O. Yanitskogo. Available at: http://www.isras.ru/blog_yan_67.html. [Accessed 15 February 2015].
13. Maergoyz, I. M. (1987), *Geograficheskoe uchenie o gorodakh* [Geographical doctrine of cities], Moscow: Nauka, 118 p.
14. Maergoyz, I. M., Lappo, G. M. (1974), «Geografiya i urbanizatsiya» [«Geography and urbanization»], *Voprosy geografii. Sb.96. Urbanizatsiya mira*. [Questions of geography. Collection 96. Urbanization of the world], Moscow, p.5.
15. Oliynyk, Ya. B., Stepanenko, A. V. (2000), *Vstup do sotsial'noy heografii: Navch.posib* [Introduction to social geography: Textbook], Kyiv, 204 p.
16. Pertsik, Ye. N. (1991), *Geografiya gorodov (geourbanistika)* [Geography of cities (Urban Studies)], Moscow: Higher school, 319 p.
17. Pertsik, Ye. N. (1999), *Goroda mira: geografiya mirovoy urbanizatsii: Uchebn. posobie dlya geogr. spetsialnostey vuzov* [Cities of the world: geography global urbanization: A manual for geographical specialties], Moscow: International Relations, 384 p.
18. Pivovarov, Yu. L. (1999), *Osnovy geourbanistiki: Ucheb. posobie dlya studentov* [Urban Basics: A manual for students], Moscow: Vldos, 232 p.
19. Progress, dostignuty k nastoyashchemu vremeni v osushchestvlenii resheniy vtoroy Konferentsii Organizatsii Obedinennykh Natsiy po naselennym punktam (Khabitat-II) i v vyyavlenii novykh i voznikayushchikh problem v oblasti ustoychivogo razvitiya gorodov. Doklad Generalnogo sekretarya Konferentsii. [The progress made to date in the implementation of the second United Nations Conference on Human Settlements (Habitat-II) and to

identify new and emerging issues in the field of sustainable urban development. Report of the Secretary-General of the Conference]. 24.07.2014. A/CONF.226/PC.1/5. Available at: <http://unhabitat.org> [Accessed 15 February 2015].

20. Simagin, Yu. A. (2005), Territorialnaya organizatsiya naseleniya: Uchebnoe posobie dlya vuzov. 2-e izd., ispr. i dop. [Territorial organization of the population: Textbook for universities. 2nd ed., rev. and add.], Edited by V.G. Glushkova, Moscow: Publishing and Trading Corporation «Dashkov i K^o», 244 p.
21. Topchiyev, O. N. (2005), Suspil'no-geohrafichni doslidzhennya: metodolohiya, metody, metodyky [Socio-geographical research: methodology, methods, techniques], Odesa: Astroprint, 632 p.
22. UN Report on the World Social Situation: including study of urbanization in under-developed areas (1957), New York, 198 p.

Надійшла 19.02.2015

И. В. Гукалова¹, д. геогр. н., ст. н. с.

Н. В. Омельченко², ассистент

¹ отдел природопользования и сбалансированного развития, Институт географии НАН Украины, 01030, г. Киев, ул. Владимирская 44, к. 102, gukalova@online.ua

² кафедра социально-экономической географии, факультет биологии, географии и экологии, Херсонский государственный университет, 73000, г. Херсон, ул. 40-летия Октября 27, natali_omelchenko@i.ua

КАТЕГОРИЯ «УРБАНИЗАЦИЯ» В ПОНЯТИЙНОЙ ПЛОСКОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ И ДРУГИХ НАУК

Резюме

Каждая наука изучает урбанизацию со своей стороны, этим себя же и ограничивая, поэтому до сих пор не существует единого определения данной категории. Наибольший вклад в выявление существенных признаков урбанизации сделан философами, экономистами, социологами и демографами, географы долгое время акцентировали свое внимание на территориально-морфологических аспектах развития городов.

Изучение урбанизации как социально-географического процесса предполагает понимание динамики изменений не только форм расселения, но и самого населения, образа его жизни. В таком случае, урбанизация – это всесторонний процесс повышения значимости городов в жизни общества, результатом которого является относительное увеличение городского населения и формирование иерархической системы городских поселений как центров распространения городского образа, условий жизни населения и городской культуры в конкретных общественно-географических условиях.

Ключевые слова: урбанизация, социальная география, геоурбанистический процесс, город.

I.V.Gukalova¹, Dr.habil

N.V.Omelchenko², assistant

¹Department of Natural Resources and sustainable development,
Institute of Geography of National academy of sciences of Ukraine,
01030 Kyiv, Volodymyrska str.44, apt.102,
gukalova@online.ua

²Socio-economical geographical department,
Faculty of Biology, Geography and Ecology, Kherson State University,
73000 Kherson, 40 rokiv Zhovtnya St., 27
natali_omelchenko@i.ua

CATEGORY «URBANIZATION» IN THE CONCEPTUAL FIELD OF SOCIAL GEOGRAPHY AND OTHER SCIENCES

Abstract

Purpose. Each science studies urbanization from its point of view. This is self-limiting factor, therefore there is no unified definition for this category till now . It would be necessary to analyze the different definitions of category “urbanization” for identifying which characteristics and features of this process are important for their research in social geography, from the standpoint of life style, environment and quality of life.

Methodology. The methodological basis of systematization of definitions and conceptual clarifications are fundamental principles of the theory of social geography, the concept of human development and interdisciplinary classical methods (system analysis and synthesis, content analysis, etc.).

Finding and Results. The greatest contribution to the identification of the essential features of urbanization was made by philosophers, economists, sociologists and demographers. Geographers have long studied urbanization with the attention to the territorial and morphological aspects of urban development. The study of urbanization as a socio-geographical process involves understanding the dynamics of change not only the forms of settlement network, but also the population, the style of human life. In this case, urbanization presents a comprehensive process of raising the role of cities in society, resulting in a relative increase of urban population and forming of the hierarchical system of urban settlements as centers of spread for urban way of life, urban living conditions and urban culture in the specific human-geographical conditions.

Key words: urbanization, social geography, geo-urban process, city.